

משמעות העשייה הדתית

עמנואל לוינס

המאמר, בתרגומו העברי, מוקדש לזכרה של בלה רוזנברג, דודניתו של עמנואל לוינס.

העילית האינטלקטואלית היהודית שהתחנכה על ברכי הרעיונות המדעיים והמוסריים של המערב, נתקלת בקושי יסודי בשובה אל האמונה היהודית, כאשר היא מבחינה במקום שתופסים ביהדות הדתית 'המעשים הדתיים'.^א היהדות הדתית שואלת מן הפולחנים^ב את דמותה הייחודית, אך נדמה שבגללם היא נושאת חותם מעידן שחלף. 'מבקשי הרפורמות' ביהדות, השייכים לתנועה הליברלית, ניסו להתאים את היהדות לאי־הבנתנו את הפולחן. הם קבעו הפרדה בין הפולחנים שיש לשמור עליהם לבין האמונות הטפלות. משימה לגיטימית אך משנית, מפני שמלכתחילה עלינו לקבוע את ערכו הדתי של הפולחן, את עצם משמעותה של הפעולה הפולחנית. אין לנו תיאולוגיה, משום כך אנו מקבלים ללא הרף תיאולוגיה מובלעת הניזונה מן הרעיונות הרווחים של המאה, אליהם אנו מתאימים בקושי רב את יהדותנו. אכן, הפרשנות שאנו רגילים לתת לפולחן מושפעת מן התפיסות הרווחות בעולם המערבי מאז ימי הרנסנס. מדובר, קודם כול, בהכרה שלפיה הדת

* מאמר זה פורסם ב־*L'Univers israélite* ב־21 במאי 1937 (גיליון מס' 37). הטקסט הוקלט במהלכה של תכנית הרדיו *La voix d'Israël* ב־9 באפריל 1937.

א לוינס משתמש כאן בצורת הרבים *les pratiques*, בעוד שבכותרת ובמקומות אחרים הוא נוקט לשון יחיד, *la pratique*. מאחר שהוא מבקש להדגיש את מה שמעשי בפולחן (ולא רק את הפסיכולוגי), כלומר את יעילות השפעתו על המציאות, ראינו לנכון לערוך את ההבחנה הבאה: המונח *pratique religieuse* (ביחיד) תורגם ל'עשייה דתית', בעוד שהמונח *les pratiques* (ברבים) תורגם ל'מעשים' ולפי הצורך – בהתאם לצירוף *pratiques religieuses* – ל'מעשים דתיים'. ההערות המסומנות באותיות הן של המתרגם ושל העורכת.

ב לוינס משתמש כאן במילה *rite*, ובסיום מאמרו – במילה *culte*. שני מונחים אלה קרובים מאוד זה לזה בעברית. לכן אפשר לפרש את שניהם כ'פולחן'.

היא עניין אישי לחלוטין. תזה זו אינה מסתפקת בטענה שהחיים החברתיים והפוליטיים הם בלתי תלויים באמונה. היא מרחיקה הרבה מעבר לכך. היא כולאת את החיים הדתיים בין גבולות הנפש האנושית וממקמת אותם בשולי הסדר האוניברסלי של הטבע. החיים הדתיים הם חיים פנימיים ופירוש הדבר שאין להם כל השפעה על המציאות. אמנם אין מדלדלים אותם בשל כך אך מונעים מהם כל יעילות, כל פעולה ישירה. האושר או האיזון שהם מממשים הנם סובייקטיביים ובתואר הזה יש טעם לפגם. אין לפעולה הדתית תוקף אובייקטיבי, היא נשארת אדישה למהלכם הממשי של הדברים, היא אינה מערבת דבר מחוץ לעצמה.

משום כך מפרשים בהתמדה את הפולחן באמצעות מושגים שאינם עולים בקנה אחד עם מהותו. כאשר אנשים רואים באיסורי האכילה כללי היגיינה; כאשר הם מצדיקים את הפולחנים על ידי המשמעת המוסרית שהם מנציבים; כאשר הם מדגישים את הסמליות הרומזנית שלהם, את הזיכרונות וההתרגשויות שהם מעוררים או מבטאים – הם בוודאי מספקים עבור אותם הפולחנים הסברים שיש בהם קורטוב של אמת. קיום המצוות מהווה ללא ספק פעילות בריאה מאוד ומוסרית מאוד והפולחנים ניחנים בעוצמה רגשית ורומזנית בלתי מבוטלת. אך בסופו של דבר, כל הדברים הללו מסתכמים בכך שמזהים את הפולחן עם מה שהוא עשוי להיות באופן מקרי. מי שמקבל פרשנות זו אינו מתייחס עוד ברצינות אל הפולחן. הוא הופך אותו לפעילות או להכנה. הוא מקבל על עצמו היגיינה, משמעת, סמליות שאין הדת כשלעצמה חייבת לספקן ושאינן מבקשים אותן מדת.

משמעות הדבר היא שיש לחפש, קודם כול, את מהותו המקורית של הפולחן בתיאור מהימן של ביצועו. במבט ראשון הוא מתגלה כמטרד המפריע להתנהגות הטבעית שהיינו נוטים לנקוט כלפי הדברים. ואכן, האם הבשרים האסורים אינם טובים למאכל? האם השמש של השבת אינה מאירה את מלאכתם של בני האדם כפי שעושה זאת השמש של ימי החול? האם התפילה בעברית היא ספונטנית?

בכל מקום הפולחן חוצץ בינינו לבין המציאות. הוא משהה את הפעולה שאנו מתווים מן הרגע שבו אנו מביטים בדברים. המזון איננו רק דבר שיש לצרוך, הוא כשר או טרף. בטרם יתרגם בדיבור את התרגשותו הדתית, היהודי מחפש מילים בסידור שלו; גם אם הן באות באופן טבעי, נדמה שלא כולן בעלות מידה שווה של יעילות. השחר של היום השביעי אינו עולה כשחר של שאר הימים; הוא נותר בלתי חדיר לדאגות של ימי החול. בטרם יבצע את התנועה הבסיסית כל כך של האכילה, היהודי משהה את מעשיו כדי לומר ברכה. בטרם ייכנס לביתו, הוא עוצר כדי לנשק את המזוזה. הכול מתרחש כאילו היהודי אינו נכנס באורח חלק אל תוך העולם

המתגלה לפניו; כאילו בעולם שבו הטכנולוגיה פילסה לנו דרך בלא כל התנגדות, ציין הפולחן בקביעות פסק זמן כלשהו; כאילו הפסיק הפולחן לרגע את הזרם המחבר אותנו בהתמדה לדברים.

כך קורה מפני שלאמתו של דבר, בעיני היהודי שומר המצוות העולם אינו נראה אף פעם כדבר טבעי. האחרים מרגישים בו בבית באופן מידי, הם מרגישים בו בנוח. האווירה שבה הם חיים כל כך טבעית להם עד שאינם מבחינים בה עוד. תגובותיהם אינסטינקטיביות. הדברים עבורם הם תמיד בבחינת מכרים ותיקים, הם מוכרים להם, הם שייכים לחיי היומיום, הם דברי חולין. לעומת זאת, עבור היהודי שום דבר אינו מוכר עד תום, שום דבר אינו חולין עד תום. קיומם של הדברים מהווה בעיניו משהו מפתיע שאין לו שיעור. הקיום מכה בו כנס. בכל רגע ורגע הוא חש היקסמות לנוכח העובדה הפשוטה כל כך, ויחד עם זאת המופלאה כל כך, שהעולם הנו כאן.

האמונה בבריאה¹ – שהיא אמונת יסוד ביהדות – איננה אלא ההיקסמות הזאת. היא איננה דוגמה מופשטת של התיאולוגיה. בהיותה נוכחת בכל אחת מן ההפתעות שהיהודי חש מדי יום ביומו לנוכח העולם, אמונה זו מונעת אותו מלראות בטבע מציאות טבעית טהורה. בבסיסו של הטבע הזה, שטוף האור, מנחש היהודי מעין חידה בלתי פתורה. הוא חש את העולם כאילו היה תעלומה. מחוותיו השגורות ביותר מתארכות אל תוך העל-טבעי.

הפולחן הוא התנהגותו של מי שקולט – בתוך ההמולה של פעולתו היומיומית – את תהודתם המיסטית של הדברים.² אם הפולחן בולם אותנו על סף העולם הטבעי, הרי זה מפני שהוא מכניס אותנו לעולמו של המסתורין.

ג ראו בהקשר זה את חיבורו של לוינס 'L'actualité de Maïmonide', L'Herne, Paris 1991, pp. 142-144, שבו הוא מפרש את הפרקים מתוך מורה נבוכים (בפרט חלק ב, פרק יז) בהם דן הרמב"ם בבריאת העולם ובביקורת התזה האריסטוטלית על קדמות העולם.

ד רצוי לשים לב לשימוש המפתיע במונח mystique (מיסטי, מיסטיקה) במובן חיובי לגמרי. זו גישה המאפיינת את כתביו היהודיים של לוינס מלפני מלחמת העולם השנייה. ראו בהקשר זה מאמרים שפרסם ב-Paix et Droit בין השנים 1935-1939 ושקובצו בכרך L'Herne, op. cit., pp. 142-153. במאמרים אלה משתמש לוינס במונח mystique כדי לציין במיוחד את חידושם של לימודי המקורות היהודיים בקרב הנוער היהודי בצרפת. כל זה עומד בניגוד לכתביו שלאחר מלחמת העולם השנייה, ובפרט חירות קשה, ספר שבו המונח 'מיסטי' מקבל משמעות שלילית ומשמש לעתים קרובות מילה נרדפת ל'מקודש' (sacré) ול'נומינוזי' (numineux), מונח שחוקר הדת הגרמני רודולף אוטו השתמש בו לראשונה בספרו הקדושה. מקורו הלטיני הוא numen, שמשמעו האלוהי, הריבונות האלוהית. מכאן שאפשר לפרש את 'נומינוזי' כ'חוויה רגשית של קדושה' הטבועה בהתנסותו של האדם הדתי.

הוא נוגע בצד הקדוש של הדברים. כתוצאה מכך, הוא מאייש ביקום את המקום המגיע לו. הפולחן איננו אותה מחווה נטולת חשיבות שאנו מעניקים לה משמעות סובייקטיבית כלשהי, וגם לא פעילות של הכנה טהורה. הוא יעיל וישיר, הוא עבודה, הוא ממשי, הוא אירוע.

אנו רגילים להקנות למילה 'מסתורין' משמעות שלילית. המסתורין הוא המוסתר והבלתי מובן. אנו מזלזלים בעובדה, שבמקורה מציינת מילה זו פולחן, ובעיקר חלקו של הפולחן המאפשר לאדם הדתי לשלוט בסדרים של המרחב והזמן. האם לא ניחנים סיפורי המסתורין ביכולת לחזור תמיד מחדש, ובמקורות הראשונית, על אירועי תולדות אבותינו? במובן שהצבעתי עליו זה עתה, הקורבן – צורתה המקורית של הליטורגיה היהודית – הוא מסתורין. כאשר איננו מסוגלים לחשוב באורח דתי, אנו מחפשים עבורו פירושים מוסריים או היסטוריים. כל אלה תירוצים שקשה להעלותם. אנו שוכחים שבתנ"ך עטוף הקורבן ביעילות אובייקטיבית, והכול מתרחש כאילו סבלו של השה המוקרב ברחבה הסגורה של המזבח מטהר את קצבו של הסדר האוניברסלי.